

बिपद् पूर्वतयारीको लागि सुरक्षित आश्रय स्थल कार्यसंचालन विधी

माहाकालीनगरपालिका

सुदुरपश्चिमप्रदेश

२०७७

पृष्ठभूमि

बिपद्को दृष्टिकोणले नेपालअति नै संकटासन्न अवस्थामा रहेको छ । भूकम्प लगायत प्राय हरेकवर्ष जसो आइपर्ने बाढी, पहिरो, आगलागी, शीतलहरका कारण हरेक वर्ष धेरै धनजनको क्षतिहुने गरेको छ । कोशीको बाढी, २०४५ सालको भूकम्प, २०७२ सालको भूकम्प, २०७४ सालको बाढी पहिरोले अभिव्यापक क्षति पुऱ्याएको छ । विशेषतः नेपालका तराई क्षेत्र बाढी र सो पश्चात आइपर्ने डुवानका कारण तराईको जनजीवन थप कष्टकर हुने गरेको छ । बाढीको समयमा जीवन रक्षाकालागि सुरक्षित आवास हालसम्म उक्त डुवानक्षेत्रहरुमा उपलब्ध नभएको अवस्थामा बाढी आएपनि समुदायका मानिसहरु बाढीग्रस्त क्षेत्रमै बस्न बाध्य हुनुपरेको छ।

माहाकाली नगरपालिका बाढीको उच्चजोखिममा रहेको नगरपालिका हो । यो नगरपालिकालाई एकातिर माहाकालीनदि र अर्को तिर जोगबुढा नदिद्वारा घेरिएको छ । वार्षिक रुपमा करोडौको क्षति यस नगरपालिकाले व्यहोर्दै आइरहेको छ । साथै विश्वभर कोभिडको माहामारीको त्रास फैलिरहेको अवस्थामा माहाकाली नगरपालिका पनि अछुतो रहन सकेको छैन । बाढी संग संगै कोरोनाको माहामारीको रोकथामकालागि यस नगरपालिकाले विभिन्न विषयमा सजगता अपनाइ कार्य प्रक्रिया सञ्चालन गर्नका लागि बिपद् पूर्वतयारीको लागि सुरक्षित आश्रय स्थल कार्य संचालन विधि तयार गरि कार्यान्वयन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

माहाकाली नगरपालिकाको बाढी प्रतिकार्य सञ्चालन कार्यविधि एकमार्गदर्शक दस्तावेज हो जसमा वांछित उपलब्धि हासिल गर्न एक विशेष कार्यप्रणाली र कार्यविधि कार्यान्वयन गर्नको लागि चरणबद्ध प्रकृया समावेश हुन्छन्। कार्य सञ्चालनविधिले सबै संलग्न सरोकारवालाहरुका लागि विस्तृत मार्गदर्शक दस्तावेजको रुपमाकार्य गर्दछ, जसले रणनीतिक तथा कार्यनैतिक स्तरमा बिपद् प्रतिकार्यमा सटीक कार्यकारी प्रक्रियाको रुपरेखा तयार गर्दछ,सरकारी संस्थाहरु, अन्तराष्ट्रिय मानवीय संस्थाहरु, स्थानीय सरोकारवालाहरु र समुदाय द्वारा बाढीको घटनामा क्षति र हताहत कमगर्न बिपद् पहिले र बिपद्पछि विभिन्न चरणमा सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्यनिर्दिष्ट गरिएको चरणबद्ध प्रक्रियाहो।

बिपद् पूर्व तयारीको निमित्त पूर्वानुमानमा आधारित लगानीको सन्दर्भमा कार्य सञ्चालनविधि एक स्तरिय मार्गदर्शनहो जसले पूर्वानुमान स्तरलाई निश्चित प्रारम्भिककार्य र यस्ता कार्यका लागि जिम्मेवार संस्थाहरु संग जोड्ने कामगर्दछ। सिद्धान्तत,कार्य सञ्चालनविधिले मौसम र बाढीको पूर्वानुमानमा शुरु हुने प्रक्रियाका लागि तयारी कोषको समयमा सहज पहुँच बनाउन प्रक्रियालाई

स्वचालित बनाउँदछ। कार्य सञ्चालन विधिले निश्चित प्रारम्भिक कार्यका साथ पूर्वानुमान थ्रेसहोल्ड र ट्रिगरस्तर लाई स्पष्ट रूपमा जोड्ने कार्य गर्दछ, र जिम्मेवार संस्थाहरूलाई निरूपितगर्दछ, जसबाट दिइएको 'पूर्वानुमान सूचना' र 'घटना' का बीचको उपलब्ध सीमित अवधिमा योजनाबद्ध गतिविधिहरूलाई सफलतापूर्वक लागूगरिन्छन्। यो एक गतिशीलदस्तावेज हो जसमा अनुगमन, मूल्यांकन र पूर्वानुमान आधारित लगानी संयन्त्रको सिकाइ प्रक्रिया पनि समावेश छ।

सुरक्षितआश्रय स्थलको उद्देश्य

- कुनै पनि प्रकारको विपद् परेको समयमा जोखिममा परेका वा पर्न सक्ने मानिसहरूलाई एकत्रित गरि सुरक्षित आवासको सेवादिने ।
- विपद् नपर्दाको सामान्य अवस्थामा विपद् श्रोत केन्द्रको रूपमा प्रयोग गरी समुदायका मानिसहरूमा ज्ञान तथा शीपमा बृद्धि गर्ने
- विपद् नपर्दाको सामान्य अवस्थामा श्रोत संकलन केन्द्रको रूपमा प्रयोग गर्ने ।
- विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम, गोष्ठी, पैरवी सञ्चालन गर्ने ।

प्रमुख शब्दावलीहरू

१) **आपत्काल:** आपत्कालिन अवस्था भनेको त्यस्तो अवस्थाहो जसले स्वास्थ्य, जनजीवन, धनजन र वातावरणमा तत्काल ठूलो जोखिम निम्त्याउन सक्छ । आपत्कालिन अवस्थालाई परिभाषित गर्न तल उल्लेख गरिएका मध्ये कुनै एकलाई जनाउँदछन्-

- जनजीवन, स्वास्थ्य, धनजन अथवा वातावरणको तत्काल जोखिमहुने ।
- जसले पहिले नै मृत्यु गराएको छ, धनजनको क्षति अथवा वातावरणको क्षति गराएको छ ।
- जनजीवन, स्वास्थ्य, धनजन र वातावरणलाई ठूलो क्षति हुनसक्ने सम्भावना भएमा ।

२) **प्रकोप:** त्यस्ता डरलाग्दा परिघटना, वस्तु, मानवीय क्रियाकलाप, वा परिस्थिति जसकाकारणले ज्यानको नोक्सानी, घाइते हुने सम्भावना वा अन्य स्वास्थ्य सम्बन्धी असरहरू, धनमालको क्षति, आजीविका तथा सेवाहरूको नोक्सानी, सामाजिक तथा आर्थिक गतिरोध, वा वातावरणीय ह्रास समेत निम्त्याउँछ । यहाँ विपद् र प्रकोपबीचको फरक छुट्याउन वाञ्छनीय हुन्छ । प्रकोपका कारण विपद्को घटना हुन्छ । एउटा प्रकोपले विपद् त्यतिवेला उत्पन्न गर्न सक्छ जुनवेला त्यस प्रकोप नजिक रहेका समाज प्रभावित हुन्छन् र आफै सम्हाल्न सक्दैनन् ।

३) **विपद् :** प्रभावित समाजवा समुदायले आफ्नै बलबुता र श्रोत साधनको प्रयोग गरी सामना गर्न नसक्ने स्तरको त्यस्तो गम्भीर प्रकोप जन्य घटना तथा त्यसबाट हुनसक्ने मानवीय, भौतिक, आर्थिक र वातावरणीय क्षतिजसले गर्दा सामान्य सामाजिक प्रक्रिया अवरुद्ध हुनेछ ।

४) **संकटासन्नता :** कुनै समुदाय, प्रणाली वा श्रोत संसाधनका त्यस्ता गुण र विशेषताहरू एवं परिवेश जसले तिनीहरूलाई प्रकोपका घातक प्रभावहरू प्रति विशेष संवेदनशील बनाउँछन् ।

समुदायको सङ्गठनसन्तता त्यसमा रहेको गरिबी, शैक्षिक अवस्था लगायत विभिन्न पक्षहरूसँग सम्बन्धित हुन्छ ।

५) **जोखिम** : कुनै पनि प्रकोप घटनाको सम्भाव्यता र त्यसका नकारात्मक परिमाणहरूको समग्र अवस्था नै जोखिम हो । प्रकोप जोखिम प्रकोपको मात्रा, त्यस क्षेत्रको सङ्गठन सन्तता तथा सम्मुखता सँग सम्बन्धित हुन्छ ।

६) **विपद् जोखिम**: मानवजीवन, स्वास्थ्य अवस्था, आजीविका, धनसम्पत्ति तथा प्राप्त सेवाहरूमा विपद्बाट हुन सक्ने सम्भावित नोक्सानी जुनखास समुदाय अथवा समाजको कुनै भावी कालखण्डमा घटित हुन सक्छ ।

७) **जोखिमका तत्वहरू** : प्रकोपका असरहरूको सामना गरिरहेका र त्यस्ता प्रभावहरूबाट प्रतिकूल प्रभाव पर्न सक्ने मानिस, पूर्वाधार, बालीनाली तथा जीवन निर्वाह ।

८) **पुनर्लाभ** : यस अन्तर्गत पुनःस्थापन तथा पुनर्निर्माणका कार्यक्रम पर्दछन् । यो भनेको विपद् भन्दापहिलेको क्रियाशीलताको तहमा अथवा सोभन्दा माथि आफैलाई पूर्ण रूपमा स्थापना गर्नका लागि विपद्बाट प्रभावित समुदाय द्वारा सञ्चालित प्रक्रियाहो ।

९) **पूर्वतयारी** :सम्भावित, आसन्न अथवा हालका प्रकोप सम्बन्धी घटना अथवा अवस्थाका प्रभावहरूको प्रभावकारी रूपमा पूर्वानुमान गर्न, प्रतिकार्य गर्न र पुनर्लाभ हासिल गर्न समुदाय तथा व्यक्तिहरूद्वारा विकास गरिएका ज्ञान तथा क्षमता ।

१०) **आपत्कालिन आवास** :विपद्को समयमा जोखिममा परेका वा पर्न सक्ने मानिसहरूको अस्थाइ आपत्कालिन बसोबासको लागिनिर्माण गरिएको आवास ।

११) **उच्चकल** : बाढी आएको समयमा भेल पसेर खानेपानीलाई अशुद्ध नपारोस् भनि सामान्य जमिन सतह भन्दा उचाईमा प्लेटफर्म बनाई तयार पारिएको कल (खाने पानी धारा) ।

१२) **च्याम्प** :अपाङ्गता भएका तथा बुढाबुढीहरू लाई सिँठीं प्रयोग गर्न अप्ठ्यारो हुने भएकाले गर्दा भुइँबाट पेटीसम्म उक्लिन सजिलो बनाउन केही सहज भुकावमा विस्तारै उचालिएको पेटी ।

१३) **स्टील पोष्ट** : आपत्कालिन आवासको संरचनामा पिलरको रूपमा कङ्क्रीटको नभई फलामको पोष्ट गरिनेछ ।

१४) प्री फ्याब्रिकेटेड प्यानल:आवासमा ईट्टाको गारोको सट्टामा प्रयोग हुने हल्कातौल भएको बोर्ड ।

१५) सि.जि.आई सिट : छानोमा प्रयोग हुने खिया नलाग्ने जिड्क कोटिङ् गरिएको(ग्यालभानाइज्ड) जस्ता पाता ।

:सुरक्षित आश्रय स्थल व्यवस्थापन तथा विभिन्न निकायहरूको भूमिका :

आवास व्यवस्थापनमा निम्न निकायहरूको भूमिका रहनेछ :

- जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति
- जिल्ला समन्वय समिति
- स्थानीय सुरक्षा निकायहरू (प्रहरी, शसस्त्र प्रहरी र नेपाली सेना)
- स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति
- सामुदायिक विपद् व्यवस्थापन समिति
- पालिका
- वडा कार्यालय

: प्रारम्भिक सूचना :

यो कार्यमा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिती, नगरपालिका,जिल्ला आपत्कालिन कार्यसञ्चालन केन्द्र (District Emergency Operation Center (DEOC) (विपद् सूचना कार्य टोली) Early Warning Task Force को जिम्मा रहनेछ । यदी कुनै विपद् आइपरेको खण्डमा वडा स्तरीय विपद् व्यवस्थापन समिति (वा नगरपालिका वा आपत्कालीन आवास व्यवस्थापन समिति) द्वारा तत्कालै कार्य सञ्चालन गर्न निर्णय गर्नेछ । सो अनुरूप सामुदायिक विपद् व्यवस्थापन समिति वा रेडक्रसको उपशाखा वा वडा स्तरीय विपद् व्यवस्थापन समितिले ६ घण्टाभित्र समुदायका प्रभावित परिवारहरूलाई सूचना प्रदान गर्नेछ ।

लाभान्वितहरूको आपत्कालिन स्थानान्तरण :

यसको जिम्मा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितीको हुनेछ र सो समितिले उपयुक्त एवम् सुरक्षित बाटो (Evacuation Route)को पहिचान गरी ६ देखि १२ घण्टा सम्ममा समुदायका विस्थापित परिवारहरूलाई स्थानान्तरण गर्नेछ ।

:क्षेत्र(साइट) योजना :

सुरक्षित आश्रय स्थल स्थापना गर्नको लागि स्थान छनौटका लागि नगरपालिकाको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।

:लाभान्वितहरुको छनौट :

यसको जिम्मा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितीको हुनेछ र विपद्को समयमा प्रभावित जसलाई अस्थायी आवासको व्यवस्थापन गर्नु पर्ने गरि मात्र लाभान्वितहरुको पहिचान र छनौट गर्नुपर्ने । लाभान्वितहरु पहिचान गर्नेक्रममा बृद्ध, बालबालिका, सुत्केरी/गर्भवती महिला, एकल महिला, शारीरिक अशक्षमता भएका व्यक्ति तथा परिवारहरुलाई पहिलो प्राथमिकतामा राखी छनौट गर्नेछ । लाभान्वितहरुलाई छनौट प्रश्चात एउटा कार्ड उपलब्ध गराई आवासको प्रयोगको वारेमा जानकारी गराईन्छ ।

लाभान्वितहरुको दर्ता :

यसको जिम्मा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितीको हुनेछ र उक्त समितीले विपद्को समयमा प्रभावित तथा प्रभावमा पर्न सक्ने व्यक्तिहरुको पहिचान गरि लाभान्वितको रुपमा दर्ता गर्नु पर्ने ।

:सेवाकार्य सञ्चालन / प्रदान :

आश्रय स्थलमा अस्थाइ बसाइका लागि आउने लाभान्वितहरुलाई निम्न सेवाप्रदान गरिनेछ :

- शुद्ध खानेपानी, व्यवस्थित शौचालय(महिला, पुरुष तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिकालागि छुट्टा छुट्टै), स्नानघर, पडुखा तथा बिजुलीबत्तिको सुविधा ।
- बसोबासको अवधिभरी खानपिनको व्यवस्था ।
- लैङ्गिक हिसाबले सुरक्षित तथा प्रहरीको सुरक्षाघेरा भित्रको रहनसहन ।

:कर्मचारी तथा स्वयंसेवक व्यवस्थापन :

आवासको कर्मचारीहरुको व्यवस्थापनको जिम्मा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितीको हुनेछ र समितीका पदाधिकारी, नगरपालिकाका कर्मचारी तथा स्वयंसेवकहरु आवासको स्वयंसेवक बन्नपाउने ।

:ढुवानि तथा बन्दो बस्ती :

आवासमा जरुरी पर्ने सम्पूर्ण खाद्य तथा गैह्रखाद्य सरसमानको ढुवानि तथा बन्दो बस्तीको जिम्मा स्थानिय विपद् व्यवस्थापन समिती र नगरपालिकाको हुनेछ ।

गुनासो/ उजुरी व्यवस्थापन :

आवास संचालन वा व्यवस्थापन सम्बन्धि कुनै गुनासो भएमा आवासमै राखिएको उजुरी पेटीकामा लिखित रुपमा आफ्नो गुनासो खसाल्न सकिनेछ । साथै सूचना पाटीमा आवास संचालन वा व्यवस्थापन सँग सम्बन्धित व्यक्तिहरुको नाम र सम्पर्क नम्बर राखिने र गुनासो राख्न सकिनेछ ।

समन्वय तथा संचार :

विभिन्न कामका लागि समन्वय गर्नपरेमा नगर स्तरीय विपद् व्यवस्थापन समिति ने.रे.सो., निड्स नेपाल नेपाल प्रहरी, शसस्त्र प्रहरी र विपद् सम्पर्क व्यक्ति लाइ सम्पर्क गर्न सकिनेछ ।

अनुगमन :

अनुगमनको जिम्मा नगर स्तरीय विपद् व्यवस्थापन समिती र यो कार्य सुरुवात देखि गर्नु पर्ने र आवास प्रयोगको समयमा कसरी प्रयोगमा आएको, कतिजना मानिस बस्न आएका (महिला, पुरुष, बालबालिका, अशक्त), खाद्य तथा गैह्रखाद्यको प्रयोग, आवास प्रयोगमा आएको दिन सबै कुराको अनुगमन गर्नुपर्ने छ ।

प्रतिवेदन :

आवास प्रयोग भएपछि अनुगमन पश्चात् प्रतिवेदन तयार गर्ने काम आवास व्यवस्थापन समिति र स्थानिय विपद् व्यवस्थापन समितीको हुनेछ र उक्त प्रतिवेदन सम्बन्धित नगरपालिका र जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिलाई पठाउनु पर्दछ ।

निष्क्रिय करण तथा कार्य समापन :

विपद् पश्चात सामान्य तथा ३ महिना भित्रमा समुदायको अवस्था सुधार भई विस्थापित परिवारहरु आफ्नो पहिलेको वासस्थानमा फर्किएको अवस्था वा त्यस क्षेत्रमा पुनर्लाभको कार्यक्रम शुरु भएपछि वडा स्तरीय विपद् व्यवस्थापन समिति वा नगरपालिका वा आपत्कालीन आवास व्यवस्थापन समितिको बैठक बसी निर्णय गरी स्थानिय विपद् व्यवस्थापन समितीको शिफरिसमा सम्बन्धित नगरपालिका र सो अन्तर्गतको सम्बन्धित वडा कार्यालयबाट अनुमोदन गरी आपत्कालीन आवास खाली गर्नेछ ।

सुरक्षा :

नगर स्तरीय विपद् व्यवस्थापन समिती, स्थानिय विपद् व्यवस्थापन समितीलेले स्थानिय प्रहरीसँग समन्वय गरि आवासक्षेत्र सुरक्षाको व्यवस्था मिलाउन सक्नेछ ।

मर्मत तथा स्थिरता :

आवासको मर्मतको जिम्मेवारी दिन तथा सुरक्षाको र स्थिरताको प्रत्याभूतिका लागि आवास व्यवस्थापन समितीको रहनेछ ।